

Голові спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01
в Інституті педагогічної освіти і освіти
дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора

Петренко Оксани Борисівни

на дисертаційне дослідження Міхна Олександра Петровича

«Феномен педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці (середина XIX – друга половина ХХ століття)»,

представлене на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

В концепції Нової української школи, згідно якої сьогодні відбувається кардинальне реформування освіти, місією школи визначено «допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини», позаяк «кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями». Здійснити цю місію можливо тоді, коли учитель не лише знатиме своїх учнів, а й володітиме технологією вивчення учнів і вмітиме укладати педагогічну характеристику на них. Питання вивчення особистості далеко не нове: вислови Костянтина Ушинського – «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях», Василя Сухомлинського – «Знати дитину – це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва шкільним колективом», стали аксіомою у сучасній педагогіці. Однак до сьогодні залишається невисвітленим і неоціненим внесок вітчизняних педагогів у складання педагогічної характеристики учнів.

Відтак, інтерес О. П. Міхна до феномену педагогічної характеристики, переосмислення спадщини вчених, які сприяли розробці відповідних питань, нове прочитання і оцінка їхніх праць є цілком віправданими.

Актуальність рецензованого дослідження підтверджена доведенням наступності у розвитку феномену педагогічної характеристики учня, і того, що цей феномен може бути «вписаний» в сучасний освітній контекст й може збагатити педагогічну науку.

Це дає підстави стверджувати, що дисертаційне дослідження Міхна Олександра Петровича є цікавим та актуальним.

Важливість роботи підтверджує й те, що вона є складовою частиною наукової тематики відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту

педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязуна НАПН України «Моніторинг якості педагогічної освіти» (РК 0116U001466).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації пов'язані з тим, що відповідно до специфіки авторського бачення та логіки розкриття обраної проблеми відповідно до визначеного темпорально-просторового виміру та окресленої структури дослідження здобувачем здійснено системне комплексне осмислення теми роботи, що передбачає використання здобутків філософії, педагогіки, психології, педології й інших гуманітарних наук. Застосування О. П. Міхном насамперед феноменологічного і мікроісторичного підходів сприяє цілісному осмисленню досліджуваного феномену для досягнення якісно нового розуміння предмета представленого дослідження, оскільки дає змогу органічно і творчо виявити і розкрити процес становлення та розвитку теоретико-методологічних основ вивчення учнів з подальшим складанням їхньої педагогічної характеристики як самостійного цілісного утворення в структурі психолого-педагогічної науки і освітньої практики, що проходив з середини XIX і до другої половини ХХ ст.

Дисертантом розроблено авторську концепцію дослідження; як методологічну матрицю використано сукупність методологічних підходів, запропонованих для здійснення історико-педагогічних досліджень О. В. Сухомлинською; визначено специфіку історіографії обраної проблеми; окреслено теоретичні та практичні (процесуальні) детермінанти дослідження характеристики учня як педагогічного феномену.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертаційна робота О. П. Міхна є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому завдяки аналізу і систематизації фактичного матеріалу із значної кількості груп джерел здійснено цілісне історико-педагогічне дослідження феномену педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці (середина XIX – друга половина ХХ століття), а саме: визначено смислове та функціональне значення дефініції «педагогічна характеристика учня»; обґрунтовано логіко-структурну модель аналізу феномену педагогічної характеристики, яка вміщує взаємопов'язані складники (теоретичний, практичний (процесуальний) компоненти; програму, методи і принципи вивчення учня; педагогічну характеристику як документ, її структуру (схему), зміст; використання в освітній практиці; тенденції розвитку); розроблено періодизацію розвитку феномену педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці від середини XIX до другої половині ХХ ст.; виокремлено й обґрунтовано внесок українських педагогів у розробку методики складання педагогічної характеристики; визначено тенденції та обґрунтовано перспективи подальшого розвитку феномену педагогічної

характеристики учня як складової особистісно орієнтованої (дитиноцентричної) освіти.

Окремо хочемо закцентувати увагу на новаторському означені верхньої та нижньої меж дослідження здобувачем, а саме: не відповідними нормативно-правовими документами, подіями в системі освіти, як, зазвичай, прийнято в історико-педагогічній науці, а практими К. Ушинського і В. Сухомлинського, що при дослідженні такої складної і багатоаспектної структури, як феномен педагогічної характеристики, є, вважаємо, більш коректним і логічним, позаяк фокусує увагу саме на феномені характеристики.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяла багата джерельна база – 693 позиції, з яких 24 іноземними мовами, 65 архівних документів.

Зауважимо, що дисертаційна робота характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, демонструючи культуру наукового мислення, уміння за допомогою застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів синтезувати емпіричний та теоретичний рівні наукового дослідження, порушувати і розв'язувати наукові проблеми, аргументовано й переконливо викладати матеріал. У мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження О. П. Міхна достатньо обґрунтовані й достовірні.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота О. П. Міхна містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання, яке передбачало виявлення і розкриття процесу становлення та розвитку теоретико-методологічних основ вивчення учнів з подальшим складанням їхньої педагогічної характеристики як самостійного цілісного утворення в структурі психолого-педагогічної науки і освітньої практики, що проходив з середини XIX і до другої половини ХХ ст.

Основні положення і результати дослідження *упроваджено* у практику роботи п'яти закладів вищої освіти, що підтверджено відповідними довідками.

Рівень апробації результатів дослідження підтверджується також участю дисертанта у понад 30 науково-практичних конференціях різного рівня (міжнародних, всеукраїнських, регіональних), читаннях, семінарах, круглих столах.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Значення одержаних результатів полягає в тому, що викладена в систематизованому вигляді історія феномену педагогічної характеристики може суттєво збагатити зміст навчальних курсів з історії педагогіки та психології для закладів вищої освіти; представлені систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал і джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії освіти і українського шкільництва та при написанні навчальних посібників і підручників з історії педагогіки.

Матеріали дослідження можуть увійти у зміст і методичне забезпечення педагогічної освіти, зокрема проведення педагогічної практики, сприятимуть формуванню комплексних знань про розвиток феномену педагогічної характеристики і підвищенню загальнопедагогічної ерудиції і педагогічного мислення здобувачів освіти.

Значно посилює практичну цінність результатів дослідження те, що його положення використані у процесі підготовки посібника «Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.)» (Київ, 2017); у розробці та реалізації соціальних освітніх проектів Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка та Педагогічного музею України «Нове життя «старих» методик навчання і виховання», «Педагогіка позитиву», а також онлайн-проектів «Педагогічний календар», «Педагогічні рефлексії», які реалізуються Педагогічним музеєм України.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Структура роботи відзначається логічною продуманістю, збалансованістю складових частин і підпорядкована реалізації основних завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до них, висновків до роботи, списку використаних джерел, додатків. Дослідження системно організоване: чітко окреслено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, забезпечені відповідність завдань та висновків, які логічно випливають зі змісту основного тексту дисертації.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження» – обґрунтовано концептуальні засади, уточнено категорійно-понятійний апарат, здійснено аналіз джерел та представлено історіографію дослідження.

На схвалення заслуговує те, що здобувачем представлено застосовану у дослідженні логіко-структурну модель, яка виконує описову, пояснювальну та аналітичну функції і спрямована на забезпечення цілісності й повноти вивчення феномену педагогічної характеристики.

Досить вдалою, на нашу думку, є періодизація наукового вивчення і практичного втілення в освітньому просторі феномену педагогічної характеристики учня, яка відображає основні етапи становлення і розвитку досліджуваного феномену.

У другому розділі – «Науково-педагогічні джерела про вивчення учня в історії вітчизняної освіти XIX століття» – доведено, що питання про вивчення педагогом учня вперше поставив М. Пирогов, який висунув як провідну ідею освіти виховання в людині насамперед людини; він став основоположником вимоги психологічного обґрунтування педагогіки, надалі розвиненого К. Ушинським, який вперше сформулював і обґрунтував ідею про вивчення дитини як наукову проблему.

Важливим результатом аналітичної роботи дисертанта є те, що на підставі розгляду характеристик учнів, які склали Р. Жилле, Л. Толстой і О. Острогорський, ним з'ясовано, що це були перші в історії вітчизняної освіти спроби складання педагогічних характеристик.

У третьому розділі – «Розвиток ідей щодо складання педагогічної характеристики як засобу вивчення учня у вітчизняній педагогіці та психології кінця XIX – початку ХХ ст.» – встановлено, що цей час став якісно новим історичним періодом у розробці феномену педагогічної характеристики, який відзначається появою різних наукових підходів до вивчення учня та узагальнення отриманих знань про нього.

Цінним, на нашу думку, є висновок О. П. Міхна про те, що науковий доробок П. Лесгафта, О. Лазурського, О. Віреніуса, О. Нечаєва, Г. Россолімо, І. Сікорського став підвалиною наступного етапу розробки феномену педагогічної характеристики, коли він виокремлюється і поширюється в освітній практиці; педагогічну характеристику починають застосовувати в навчальних закладах України, запроваджувати її складання як обов'язковий елемент до навчальних програм педагогічних училищ та вчительських інститутів.

У четвертому розділі – «Виокремлення й поширення характеристики учня як педагогічного феномену в освітній практиці кінця XIX – початку ХХ ст.» – здобувачем проаналізовано праці педагогів кінця XIX – початку ХХ ст. та тексти педагогічних характеристик учнів, встановлено, що в цей період відбувається виокремлення й поширення педагогічної характеристики як феномену в освітньому просторі, і що фундаторами її упровадження в навчальний процес стали К. Єльницький, М. Грунський, Т. Лубенець.

Досить цінним для гендерного виміру педагогічної науки є здійснений здобувачем акцент на тому, К. Єльницький заклав основи систематичного складання характеристик і вперше у вітчизняній педагогіці представив цілісні педагогічні характеристики 33 дівчаток-підлітків, здійснив спробу цілісного опису проявів індивідуальності учениць у розумовій, моральній, емоційній сферах розвитку, а також у взаєминах школярок з подругами і батьками.

В п'ятому розділі – «Феномен педагогічної характеристики школяра в українській педагогічній науці 20–30-х рр. ХХ ст.» – представлено результати дослідження теоретичних і методичних праць українських педагогів і педагогів 1920–1930-х років з вивчення учня та складання його характеристики і виділено

проводні тенденції розвитку феномену педагогічної характеристики в означений період.

Цікавим, на наше переконання, є зроблений здобувачем акцент на статті психолога С. Рубінштейна «Психолого-педагогічна характеристика учнів початкової та середньої школи» (1935), де вперше використано термін «психолого-педагогічна характеристика», який широко вживають в педагогічній науці й дотепер.

В останньому розділі – «**Модернізаційні підходи до складання психолого-педагогічних характеристик учнів у вітчизняній педагогіці 40–80-х рр. ХХ ст.**» – на основі розгляду наукових праць, присвячених як теоретичним, так і практичним (процесуальним) аспектам феномену педагогічної характеристики учня в 1940–1980-х рр., доведено, що цей феномен вчені та педагоги-практики розглядали у зв’язку з розробкою застосування принципу індивідуального підходу в навчально-виховному процесі вітчизняної школи.

Схвально, що у розділі шляхом зіставно-порівняльного аналізу діяльності і праць В. Сухомлинського доведено, що питання педагогічної характеристики учня були розроблені ним найбільш глибоко: у науково-педагогічній спадщині ученого відбулося оформлення досліджуваного феномену у цілісний конструкт; характеристику педагог розглядав і як засіб вивчення учня з використанням розроблених педагогами-попередниками методів та принципів, і водночас як підґрунтя індивідуального підходу.

На основі проведеного аналізу, а також теоретичних знань у сфері історії педагогіки Олександром Петровичем Міхном запропоновано висновки, обґрунтованість яких підтверджується усім змістом дослідження.

Додатки до роботи є інформативними і слугують вагомим науково-методичним підґрунтам для заглиблення у досліджувану проблему.

Отже, дисертаційна робота О. П. Міхна за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. У дисертаційному дослідженні автором досить ґрутовно проаналізовано сукупність підходів, які склали методологічну основу дослідження, як-то: феноменологічний, герменевтичний, системно-хронологічний, антропологічний, персоналістичний, психологічний, парадигмальний, регіональний, історіографічний, джерелознавчий мікроісторичний. Водночас, на нашу думку, у роботі зігноровано гендерний підхід, адже феномен педагогічної характеристики учня/учениці не може розглядатися без врахування гендерного контексту розвитку особистості.

2. Цілком справедливо, на нашу думку, крім підходів, на яких вибудоване дослідження, здобувач характеризує методологічні принципи дослідження, якто: історизму, об'єктивності, системності, детермінізму (с. 85). Однак не зовсім зрозумілим є обґрунтування вибору саме цих принципів як центральних для формування системи знань про досліджуваний феномен.

3. Вважаємо, що класифікація джерельної бази мала б здійснюватися з урахуванням критеріального підходу, позаяк дисертант, виокремлюючи відповідні групи джерел, не визначає жодного критерію, покладеного в основу такого поділу. Відтак, запропонована О. П. Міхном класифікація побудована на основі декількох критеріїв (і, відповідно, класифікацій), що призвело до певних логічних суперечностей, оскільки неоднозначність критеріїв (одні побудовані за формулою відбиття дійсності, інші – за способом фіксування інформації, треті – за об'єктом відбиття тощо) спричинила неоднозначність виокремлених груп: публікації у спеціальних періодичних виданнях; праці класиків педагогіки і психології; праці представників експериментальної педагогіки, психології тощо.

4. На нашу думку, наукова новизна (майже 4 стор.), висновки до роботи (понад 12 стор.) занадто розлогі, завеликі за об'ємом, нагадують детальний звіт про здійснену роботу, подекуди не містять вищого рівня узагальнення, конкретизації.

5. У підрозділі 2.2, наше переконання, представлено занадто детальний аналіз діяльності російського просвітителя Льва Толстого у контексті складання ним педагогічної характеристики на учнів (с.127-135), при тому, що дисертант, спираючись на дискусію О. Сухомлинської і М. Галіва, окреслює межі поняття «вітчизняна педагогіка» педагогічним спадком учених, які жили і працювали в Україні, та вихідців з України, які працювали за її межами (с. 76).

6. Необхідно зауважити, що не всі представлені автором додатки належним чином прокоментовані в тексті дисертаційної роботи. На нашу думку, дослідження лише виграло б, якби вміщені у додатках матеріали були схарактеризовані у відповідних підрозділах роботи.

Водночас, зважаючи на величезний фактологічний вміст додатків й цікаве змістове їх наповнення, хочемо висловити побажання О. П. Міхну укласти хрестоматію педагогічних характеристик учнів/учениць з відповідними ілюстраціями і коментарями.

Утім, висловлені зауваження та побажання – не виклик автору дослідження, вони аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи і є швидше приводом для наукової дискусії та науково-методологічної рефлексії.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основні положення дисертації О. П. Міхна достатньо повно висвітлено в 46 наукових працях, серед яких: 1 монографія, 1 розділ у посібнику, 20 праць в наукових фахових виданнях (у тому числі в іноземних виданнях, включених до

міжнародних наукометричних баз), 15 праць апробаційного характеру, 9 публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації. Дисертація та автореферат написані досить грамотно й оформлені згідно з чинними вимогами. Наукові положення, висновки та рекомендації, наведені в авторефераті, належним чином розкриті й обґрунтовані в рукописі дисертації.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження **О. П. Міхна «Феномен педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці (середина XIX – друга половина ХХ століття)»** є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р.) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо докторських дисертацій, а її автор – Міхно Олександр Петрович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

докторка педагогічних наук,
професорка, завідувачка кафедри
теорії і методики виховання Рівненського
державного гуманітарного університету

О. Б. Петренко

